

БЕЛЕТРИСТЪТ СМИРНЕНСКИ

Желю Авджиев

Едновременно с първите стихове на Христо Смирненски се появяват и неговите белетристични работи. И до края на живота и литературната си дейност той пише едновременно стихове и проза. И тук, както в поезията, личи едно ранно съзряване, и то преди още да е преминал на революционни позиции. Сред хилядите читатели приживе и изобщо в нашата литература се налага обаче преди всичко като поет. А и сам той в „Да бъде ден!“ не поставя нито едно от прозаическите си произведения. И макар в последните години да са направени определени усилия за изтъкване по достойнство голямата идейно-художествена стойност на неговата проза (Петър Динев, Минко Николов, Георги Цанев, Пантелей Зарев и др.), все още поради създадената инерция тя остава по-слабо известна и недостатъчно проучена и изследвана. А прозата на Смирненски, третираща както и в поезията му една и съща социално съдържателна и революционна тематика, се отличава с високохудожествени качества, неотстъпващи в много отношения на стиховете му. Разбира се, има, особено в началото, и художествено неубедителни работи, написани набързо за най-различни списания и вестници.

Своеобразни и предимно хумористично-сатирични, прозаичните работи на Смирненски много трудно се поддават на жанрови определения и рамки. Наистина преобладават фейлетоните, но има и немалко — при всичката условност на определенията — разкази, пътеписи, импресии, различни бележки, анекдоти, диалози. . . А самите фейлетони по строеж и тематика са също така разнообразни — политически, битови, фейлетони-монолози, фейлетони-приказки, фейлетони-писма, сценки. . . Но във всичките тези жанрови „хибриди“ Смирненски осъществява естествено и художествено обосновано преминаване от събитното към лириката, от битовия детайл към алегорията, от памфлета към афоризма, от „хрониката“ към фарса и т. н. Проявява също така изключителна импровизаторска дарба, която трудно може да открием у друг български прозаик, и то на неговата възраст. Безвременната смърт лиши българската литература вероятно и от един бъдещ блестящ автор на комедии. . .

1

Само няколко от двайсетината разкази на Смирненски се открояват с завършена композиция и образност. Останалите са или наивно-ученически, или с пресилена сантименталност и декларативност белетристични опити. Особено място, а и значение има разказът „Очи“. Може би не толкова с художествените си качества, тъй като лирическите моменти са премного риторични, колкото като документ за психологическото състояние на младия автор, за неговото

благородство и хуманизъм, за началото — след отхвърляне на войната — на сериозен идеен прелом у него. Затова говори и началото на разказа: „Не, сякаш не бяха това очи на мъртвец, а две блестящи стоманени остриета, чийто блясък бе изтъкан от лъчите на някаква студена маса от помръзнало проклетие, неизказано негодувание, от вкаменен ужас и непрошепнат въпрос. И този поглед на мъртешките очи отвори кървава цепнатина в моя мозък и се вгнезди дълбоко, дълбоко в сърцето ми. . .“

Протест срещу войната намираме и в „Страшният съд“, където банкерът и търговецът на човешко месо Любоедов вижда картини (макар и доста общи и познати за социалистическата литература от преди войните) от кървавия поток на войната, където кръвта на експлоатираните от него роби се превръща в златна река. . . А сред стотиците изнежени ръце, които грабят от тази река, вижда и своите. Ужасите на войната, „страшното безумие“ отваря очите на офицера и в ушите му звучат думите на умиращия негов другар: „Има неща, които вече и слепите виждат“ („Слънцето“).

Между разказите, в които Смирненски утвърждава морала на хората, които не само са „прогледнали“, но и воюват за събаряне на стария свят, са „Приятелите“ и „Василий“, които и тематично, и по вътрешен патос се родят с най-възторжените революционни химни на поета. Дядо Симон, обикновеният, верен докрай на революцията комунар и малкият защитник на Комуната Пол загиват като истински „приятели“ — герои: Пол, горд и дързък, напomniaйки Йохан, а старият комунар като Делеклюз, спокоен и мъжествен — „В листоето му (на дядо Симон — б. м.) падна румен отблясък от пожара — то бе изкривено в презрителна, желязна гримаса“ („Приятелите“). А в образа на Василий — достойния продължител на делото на комунарите — е показана стоманената твърдост на болшевика, презрителното му отношение към враговете и смъртта, безпределната му вяра в неизбежната победа на комунистическото дело. Всичко това говори за гордото самочуствие на революционера-червеноармеец, който с борбата и смъртта си кове неизбежното тържество на освобождението, прогласено от Великия октомври. . . („Василий“). Интересен е и опитът на Смирненски за възсъздаване образа на Левски, великия организатор на националната революция, но не в разказ, а в едно своеобразно есе-импресия. За този „истински апостол на свободата“ Смирненски говори така: „Весело, бледо лице, озарено от лъчите на пламтяща душа. Синкави очи, горещи в мисли и напрежения. И ведно със звънките песни на бодрия веселяк като тътен на вулкан се носи тежкия, бурен зов на вожда, който зове задрямалите войници за утрешния бой“ („Левски“).

С хаплива и убийствена ирония и в стила на Алеко Константинов е нарисувал Смирненски и един побратим и наследник на Бай Ганьо — Гюро Михайлов („Гюро Михайлов пътува“), а също така и на „човеколюбивия“ експлоататор-народник и „християнин“ бай Атанас, който отваря кесията си за руските бежанци — „генерали, графове и фабриканти“, а подарява една сламена шапка на завърналия се от Гърция и зъзнец в снега пленник. . . („Филантроп“). Съвсем открит и брутален е цинизмът на собственика на печатницата, който се навървя над седемнадесетгодишната работничка. Но отблъснат, той инсинуира. . . кражба от страна на невинната девойка, тъй като знае, че и законът, и полицията, и общественото мнение ще бъдат на негова страна („Една вечер“). Архиварят бай Евстатий умира от туберкулоза, без да успее да намери място в санаториума. А полученото известие след смъртта, че може да постъпи на лечение в държавния санаториум, звучи като ирония не над мъртвия, а над света. . . („Бай Евстатий“).

Постоянните срещи на Смирненски с „двата свята“ му дават материал за редица други разкази. „Два свята“ е озаглавен разказът му върху епизод от

Октомврийската революция, където двамата братовчеди: единият — белогвардейски ротмистър, син на генералшабен полковник, другият — редови червеноармеец, син на бедна вдовица. Те загиват като представители на наистина два различни свята. А един конкретен епизод — наблюдаваната среща някъде край Самоков между босоногите, впрегнати в мънички колички с дърва деца и детето — „невръстен доволик“ в автомобила — му послужва за написване на своеобразния разказ-импресия „Босоногите деца“.

— Мамо, защо са се впрегнали тези деца? — пита невръстният доволик от автомобила.

— Носят дърва за зимата.

— А не им ли тежи?

— Не, маминото, те са свикнали.

След циничния отговор и последвалите размишления за бъдещата нерадостна съдба на малката помагачка, синеокото сестриче — „златокоса робиня“, Смирненски заключава: „— Два свята, единият излишен!“ По-категорична присъда над стария свят едва ли би могло да се произнесе... Очевидно на прозаика Смирненски се удават и кратките характеристики и диалози.

2

Най-безспорни, убедителни и изключителни са успехите му във феялетона — с неговите разнообразни форми. Тук като че ли авторът се освобождава от „ограничаващите“ рамки на „сериозното“ повествование и има възможност да осъществи тъй характерното за неговия натюрел — да търси на всичко и опаката страна, да свързва известното с алегорията, веселото с печалното, да разпръсква богатството на своята дарба да се смее, иронизира и изобличава, да се превъплъщава и да заговоря с езика и речника на различните представители на обществото, да фантазира. . .

Особено значителни и съдържателни от социална гледна точка са политическите феялетони на Смирненски. Обектите са познати от неговите стихотворни сатири: от спекулантите и политическите грешници по време на войната до черния блок и „еидемията“ от „мирни“ конференции, от буржоазните партийни лидери до вестникарите и стражарите. . . Например още през 1919 г. в „Прочие смърт на въшките“, като говори за разпространението им в България, той споменава и за Добро поле, и за борбата на фронтоваците при Владая, като подхвърля много далновидно, че тъй като хората не са могли да разберат, че с „куршуми“ дезинфекция не става и едни други си катурнали „казаните“, накрая заключава: „Да, господа, много, много са по нас въшките. И в раса, и под пагони, и с цилиндри, и зелени, и сини, и жълти, и червени. . . всякакви са те. И не само петнист тиф ще носят, ами някой ден и цяла Българийка ще отнесат. Затова, смърт на въшките!“ На автора не са били нужни заострянето и преувеличаването. А алегорията е съвсем прозрачна. Ясно, е че става дума за въшките-кръвопийци в обществото и затова естествен и категорично отсечен е апелът за тяхното унищожаване.

Значителна част от феялетоните, третиращи вътрешнополитическата атмосфера, са посветени на политически дейци: народняци и демократи, радикали и земеделци, широки социалисти и. . . анархисти (тогавашните и сегашните. . . „гошисти“), с техните действия при избори и манифестации, отношението им към трудовия народ и към верните и последователните му защитници — комунистите, антисъветските клевети — „Кой спечели изборите“, „Аритметика“, „Следизборни интервюта“, „Край урните“, няколко „Писма“ до Виена, от провинцията и др. Много сполучливо използва Смирненски писмата, „еписотларната форма“. Обстоятелството, че говори от първо лице, му дава възможност да изрази непосредствено личното си отношение към много и най-различни

въпроси. А когато докосне собственото си положение — материални затруднения и други лични тревоги, — зазвучава познатият сърдечен тон на топлотата и благородството. Най-често той превръща писмата в извънредно духовито написани политически прегледи, в които напълно като във фейлетон е възсъздадена политическата атмосфера в България и вън от страната.

Многобројни и разнообразни са сцените и ситуациите, в които Смирненски поставя и вижда героите на своите фейлетони. Използува извънредно широко диалога и монолога, саморазкриването например на различните представители на буржоазните и дребнобуржоазните партии, в резултат на което се получават сполучливи, сбити и ефектни характеристики. Богатата фантазия на автора му позволява не само да импровизира комичното сблъскване, но и да рисува дори и външния вид, и облеклото на героите. . . Но облекло, което напълно отговаря или потвърждава типичното им качество. Разбира се, накрая е направено икономично, остроумно и политически целенасочено сатирично обобщение.

„Камък падна от небето“, тази „мистично-феерична фантазия в едно действие“ е достатъчна на Смирненски, за да покаже пълно — и с по-далечните мисли, и с конкретните реакции, а дори и с външния вид — политическите лицемери. Ето например как представя някои от „действащите“ лица:

Степан Бобчев — професор и благотворител, с бръчки на лицето и гънки на шията. Медальонче на ланца му с портрета на Николай II. *Янко Сакъзов* — скитник рицар от дълга с избеляло наметало. Коленете му от време на време сантиментално потреперват. *Кръстьо Пастухов* — опечален оръженосец на рицаря. *Андреас Ляпчев* — генерал от запаса, в цивилно одяние. *Доктор Данев* — фалирал амбулантен търговец.

Обединени около общата омраза срещу Съветския съюз, всички те заживяват както с убеждението и вярата, че контрареволуционният бунт в Кронщад е победил, че са превзети Петроград и Москва, така и със сладката мечта за. . . връщането на старата Русия. Затова и толкова по-силен и зашеметяващ е шокът, когато вестникарчето съобщава, че болшевиките са сломили метежниците в Кронщад. . . Наистина развръзката твърде много напомня Алеко Константинов („Бай Ганьо се върна от Европа“). Смирненски обаче съумява творчески да използва познатия похват.

Като се позовава на „единодушието“ на различните политически партии: буржоазни, дребнобуржоазни, лъжесоциалистически и „ултрареволуционни“ (анархисти), изразено пак в ненавистта им към Съветския съюз, Смирненски обобщава с политическа прозорливост:

Анархистите разправят, общоделците повтарят, демократите го пеят по ноти, а народняците вероятно от възторг са примрели. . .

Кой говори в същност ?

Една душа през много гърла — разноцветната душа на буржоазията („Една душа през много гърла“).

А при други случаи той ще определи с истинско прозрение старостта като неизлечима болест на буржоазното общество, появяваща се различно в отделните страни: „В Америка — финансово затлъстяване около бърбреците, в Англия — ирландска кашлица и зъбобол от безработицата, в Германия — валутна анемия и репарационна жълтеница, в Италия — фашистко кръвохрачене. Франция пък се гърчи в странна психическа аномалия и току препасва ножове и мечове — не, напразно се подмладява старият свят“ („Политически калейдоскоп“).

Към „маскарада“ и „карнавала“ в международните отношения Смирненски пристъпва с широтата и замаха на Христо Ботев. Подобно на безсмъртния първомайстор на революционния фейлетон и той пише фейлетон „Политическа зима“, който не само по заглавието, но, общо взето, и по силата си напомня

Ботевата „политическа зима“: „Върху смъртния одър на престъпленията си, покрита през глава с одрипавялата многоцветна завивка на национализма и демокрацията, старата буржоазна блудница зъзне и тръпне под мразовития лъх на своята политическа зима.“ И все в такъв алегоричен стил и обобщени, едри линии Смирненски рисува картината на следвоенна Европа — с тежката икономическа криза, с изострените политически противоречия и борби.

Не по-малко сполучливи и силни са картините и описанията, а и лаконичните характеристики във връзка с конкретните прояви (особено на политическите отношения) при различните световни, „мирни“ и други конференции. И възприемането става „по-непосредствено“ и живо, защото всичко се „възпроизвежда“ чрез „карнавални“ сцени и сблъсквания на отделните герои, с демаскиращи действия и реплики, с изключително „точни“ описания. . . След като империалистическите вълхви от Обществото на народите, организирали „матине“ във Версайл, „вечеринка“ в Лондон, „спиритически сеанс“ във Вашингтон, „кинематографическо утро“ в Кан, решават да дадат и един тържествен бал. Всичко обаче в този бал: и главните герои — костюмираните дипломати, и пазачите-лакеи — социалдемократическите лидери Еберт, Адлер, Гомперс и др., и декорираните салони, и изпълняваните от оркестъра сонати и симфонии. . . са маска и фалш, лъжа и лицемерие. Към това насочва Смирненски читателя с всичките „компоненти“ на сатиричното и „фейлетонно“ майсторство. Например описаното пристигане на организаторите на карнавалния бал. Първо пристига американският дипломат. От бледосиния автомобил с бели звезди излиза „леко приведена фигура, облечена в дълга копринена туника, с перука от златни къдрици и със сандали на краката. В дясната си ръка държеше сребърно разпятие, а в лявата — 13 маски. Четиринадесетата маска — маската, напълно наподобяваща назаретянина Исус — беше на лицето — г-н Хардинг, наследникът на Уйлсона!“ След него идва Лойд Джордж — „в разкошна древногръцка колесница, теглена от двадесетина души. Имаше ирландци, индуси, египтяни, австралийци, негри и много други. Облечен беше в широка бяла дреха и държеше факел. Изобразяваше свободата“. Пристига и Поанкаре, маскирал се „като ангелчето на мира“ . . .

В края на карнавалния бал участниците слушат „Соната на братството“, „Финансова симфония“, „Икономическа елегия“, а в разменените им лицемерни любезности се откроява страхът от всичко руско. Свалянето на маските идва, когато в балната зала навлиза тълпа от трудови хора от цял свят начело с „висок снажен мъж с червена сукнена рубашка, препасан с дебел шнур, с широки сини панталони и изкаляни ботуши. Той пристъпи всред залата, хвърли наоколо спокоен поглед и се усмихна.“ Поанкаре, захвърлил палмовото клонче, с разтреперен глас закряска:

— Господа, това на какво прилича? Салонът е ангажиран от Обществото на народите. Как смеее да влизате? Кои сте вие?

Товага тълпата настръхна, дружен вик екна като нечакана буря, блъсна блестящите половеи и страхотно разтърси залата:

— Ний ли? Ний сме Обществото на народите без маска!

(„Карнавална приказка“)

И ако тук се откроява способността на Смирненски в инсценировката и портретуването, в намиране пълното съответствие между намеренията и външните знаци на облеклото и жестовете, в ефектната изненада — основни изисквания за всяка пълноценна белетристика — „телефонният разговор“, който повежда представителят на „Българан“ с избягалия грешник „полковник Василий Радославов“, свидетелствува за изключително виртуозното владеење от страна на Смирненски на друг основен елемент на художественото изображение —

диалога. Разбира се, показан само от едната страна — страната на автора-редактора, който взема интервюто. Най-напред българановският редактор търси по телефона „Лигата на народите“, след това Париж — г-н Бриян, за да вземе едно сериозно „интервю“, но хората от Лигата били заети с разрешаването на важни проблеми, а г-н Бриян бил в траур, поради... кризата. Най-после се свързва с Берлин:

„1915—1918! Да? Да? — д-р Радославов! Как да нее доктор, моля ви се! Че нали той излекува България! Е, добре, както обичате наричайте си го вий там! Помолете го само да се яви... Да, да! Да се яви! от София? От София! Ааа! Гут морген! Гут морген! Кой ви търси ли? „Българан“. „Българан“, г-н Полковник! Не ме познавате ли? Има си хас! Че нали ние препечатахме вашите весели статии от „Народни права!“ Да, да направо! Вашите дълги и, тъй да се каже, философско-мистични статии! А, спомняте ли си! Тъй!... За какво ви търся ли? Натова-рен съм да ви интервюирам. Да, да! Едно кратко интервю! Много работа ли имате! Пишете капитално съчинение? Моля? Как казахте?! Капитално съчинение „Велика България“? Значи, „Велика България“... Хубаво, хубаво правите? Роман или повест? Как? Арабска приказка? Трябва да е много хубава! Никакви комплименти! В областта на легендите и приказките вий сте неподражаем!

(„Телефонен разговор с полковник Василий Радославов“)

Находчиво и съвсем естествено вмъкнатите наглед невинни бележки и данни, асоциации от близки и далечни „заслуги“ пред народа в този неподражаем разговор (в същност монолог) характеризират по един великолепен начин Радославов, главния виновник за националната катастрофа...

Истинско художествено откритие за Смирненски и за цялата българска литература е образът на изменника, който блестящият фейлетонист ни поднася в ненадминатата си „Приказка за стълбата“. Структурата и стилът, избраната условна и иносказателна форма на тази „Приказка“ влизат в спор със строгите понятия за жанрова определеност и завършеност. Смущение буди и необичайно избраният централен герой, който вече не е от другия свят, а от „братята“ на автора, само че премицал или по-точно преминаващ към господарите. Също така и интерпретирането по новому на образа на дявола. В същност всичко това говори още един път за политическата прозорливост и мъдрост на пролетарския творец-юноша, за творческата му новаторска смелост и зрелост, за способността му да побере и в най-малка литературна форма (фейлетон-приказка) необхватно по вътрешна философска дълбочина и вечно по своята актуалност съдържание.

Известни са конкретните впечатления, от които Смирненски тръгва, за да стигне до идеята за „Приказката“. Бездушието и сенафството, които го изумяват при допира му с някои затлъстели „революционни“ сърца, той проектира върху широк исторически и идеологически екран, осмисля ги психологически. Страхна е готовността да се възприеме заразата на врага. По такъв начин „Приказката“ зазвучава и като предупреждение, и като обвинение. Момъкът започва с искреното желание да преобрази света, да отмъсти за дрипавите и стенеши в подножието на дворците на ситите тълпи — „Аз съм плебей по рождение и всички дрипльовци са мои братя“. Но той може би прави първата фатална и погрешна стъпка, че тръгва сам. А след това, макар и трудно, и при душевни борби и колебания, опити за самозащита и т. н. дяволът постепенно отнема на момъка слуха — престава да чува стенанията долу, очите — вижда братята си не дрипави, а обкичени в рози, сърцето и паметта — забравил къде е тръгнал и за какво трябва да се бори... Изкачването по стълбата продължава, за да стигне до най-горното стъпало, но момъкът вече е един от... пируващите князе — „Аз съм принц по рождение и боговете ми са братя! О, колко красива е земята и колко щастливи са хората! „Заканата и проклятието са се превърнали във възхвала и благословия.

Идейно-психологическата еволюция на ренегата е проследена многопластово и с голяма логическа последователност и убедителност. А формата на разговор с повтарящия се начин на поставяне въпроси от дявола и отговор от страна на младежа създават една особена ритмичност и плавност, едно интонационно единство. Докато дяволът е твърде безплътен, без свой профил образ, момъкът-борец и ренегат е изграден по-плътнo, макар и с романтични похвати. Публикувана на 25 май 1923 г. — като последна печатана приживе творба на Смирненски, — „Приказка за стълбата“ добива и актуално, не само национално, но и световно идейно-политическо значение, а в определен смисъл и характер на предупреждението. Само след няколко дни е извършен деветоюнският военnofaшистки преврат, който ще покаже колко е необходимa революционната принципност, последователност и етика, колко лесно може да се попадне под въздействието и съблазните на противника. След установената сговористка диктатура ренегатството намира широка почва за разпространение. Още по време на създаването на „Приказка за стълбата“ социалдемократите извършват своето предателско дело. Днес това предателство продължава. А при сложната съвременна борба между двата свята, приюмите и примамките на буржоазията са усъвършенствувани. Дори и в утвърдилата се и все повече утвърждаваща се световна социалистическа система поради някои неизживени бюрократично-догматични рецидиви в обществената практика и мисленето (пък дори и поради материалната обезпеченост, оснабяване и т. н.) могат да се създават предпоставки за бездушие и самодоволство, които в далечен смисъл да напомнят стълбата, по която върви момъкът — плейбей и ренегат. . .

Запазеният текст в предсмъртния бележник на поета на незавършената работа „Но селяните продължаваха. . .“, в която главен герой е бивш комунист, а сега ренегат, от когото се отвращават и селската учителка, и селяните, показва, че съдбата на изменника е вълнувала твърде много Смирненски. Освен това тук той за първи път заговаря и за селяните, за селото. . .

И още една, позната и при поезията му, изключителна творческа смелост проявява фейлетонистът Смирненски — да се шегува със себе си, да се самоиронизира и в най-трагичните и последни дни в своя живот. Действително това не е самоцелно шегуване, а самоирония, която е знак за едно революционно възприемане на света, за твърдост на убеждението, за революционна вяра и творческа мощ, за душевна коравина и жизнелюбие. И все пак — ужасяващо и страшно, защото е шега със смъртта, със собствената предстояща гибел. . .

„Тая година моята стара приятелка — жълтата гостенка — потропа на левия ми дроб. Слава богу, че имам само два дроба — догодина няма вече къде да се приюти. . . Не мисли, драги читателю, че се смея. Това съвсем не е хумореска, а трагедия, но банална. . . затова и няма да те занимавам с нея“ — така започва забележителният предсмъртен фейлетон „Как ще си умра млад и зелен“, написан през април 1923 г. и публикуван три дни след смъртта на поета. Ненавършилият двадесет и пет години младеж, който знае какво го очаква, който се е простил с всякакви надежди за изцеление, действително не ни занимава с „баналната“ си трагедия, а ни разсмива артистично и фино преди всичко със съветите и съчувствията на многобройните си баби, които всеки ден го посещават. А тези далечни и близки баби — от Македония и Добруджа, от Бесарабия и Ниш, от Виена и Смирна — са надарени с поетична фантазия, но и с толкова много суеверия, религиозни вярвания и остарели възгледи. . . С това те дават изобилен материал за иронизиране на невежеството и предразсъдъците, за шегуване с досадните им приказки, а в края на краищата и със . . . смъртта.

Изключителни ще да си били нравствените сили на младия поет, за да се издигне до такава невероятна духовна висота, граничеща с истински подвиг. . . Тук Смирненски напомня Хайне, „бледния Хайнрих“ (П. П. Славейков), който

на смъртното си легло в Париж ще каже за своите шегни: „Бог ще ми прости, това му е занаятът“ („Dien me pardonnera, c'est son métier“). И още — дори в тези моменти чрез играта на думи („Катар — катър“) или сравнения не забравя да пусне остри саркастични бележки, насочени срещу тогавашните политически събития и дейци: за „благородните“ животни катъри и магарета, достойни за „... районни кметове“, за глупостите на бабичките, които били толкова много, колкото Стамболийски „едва смогва да каже в една своя петчасова реч“, за техните (на бабичките) „авторитетни“ и „велики мисли“ върху политиката и вечния календар, които поетът слуша часове наред, като да чете „в „Слово“ литературен подлистник от Йордан Бадев“...

Че във веселите шегни се долавя горчивина и упрек срещу едно общество, което го убива, показват последните думи-завещание: „Нека другарите ми отмъстят, ако загина млад и зелен.“

Пламенната вяра в неизбежното тържество на социалистическия идеал, в победата на трудовите хора от цял свят намира особена художествена изява в лиричната проза на Смирненски, в неговите импресии и есета: „Трудът“, „Рождество“, „Хляб и зрелища“, „Празник на огъня“, „Зидари“, „Смело товарищи“... Изградените върху същите, както в неговата поезия, идеи и образи (а и лиричните изповеди се водят предимно в първо лице), и в тези импресии-есета намираме гнева на поета и братското съчувствие, но главно и преди всичко неговия неизтощим оптимизъм и дълбок хуманизъм. Някои от образите са по-машабни и монументални, по-обобщени и символни — златно чудовище („Празник на огъня“), спасителя на човечеството („Рождество“) и т. н., но други са конкретни и определени: мъже — „със запретнати ръкави и обгорени лица“, жени — „със стиснати устни“, деца — „с възторжени ясни очи“, защото са не само жертви, но и „зидари“ на бъдещето. Затова, когато под техните удари рухва грамадната черна сграда — символ на старото експлоататорско общество, широкоплещият мургаволик юноша призовава хилядите си другари: „— Другари, да почнем, да почнем, новото!“ („Зидари“).

Особено дълбок и заразяващ е лиризмът в обръщението на поета към своите изстрадали братя, в което той иска да им вдъхне вяра и упование в светлото бъдеще, което непременно ще дойде след „мълнеликата буря“.

Ти, среброкоси старче, ти, поругана сестро, ти, изстрадали бледолики другарю, ти, малко мое братче, което гледаш с големи насълзени ясносини очи — вий, всички вий, — чуйте: буря иде! Огненият дух на милиони изстрадали гърди, тежките стъпки на червените легиони, лесове от вдигнати в закана ръце носят буря! Неотразима, непоколебима, мълнелика буря иде! Смело, товарищи! Те бяха — ние сме.

(„Смело товарищи“)

Долавяме сякаш и тъгата от бурята, която предвещава Горкиевият Бувестник...

3

От пребиваването на Смирненски в Рила, особено от второто, се раждат едни от най-своеобразните в жанрово отношение белетристични работи: „В скиталчество“, „На чист въздух“, „Босоногите деца“, „Пожар в Рила“, „Куртова поляна“... И тъй като у тях са съединени епичното с лиричното, светлата мечта с политическите саркастични бележки, определяни са най-различно — като фейлетони и разкази, пътеписи и очерци, писма и репортажи. Независимо от жанровата неустановеност това са кратки, но рядко оригинални белетристични форми, които са също така незаменими документи за възможностите на белетристичния талант на Смирненски. Сам поетът определя „Куртова поляна“ като

„Горско писмо“. И има всичкото основание за това, тъй като неговите лични писма до Жения от Рила не се различават по поетичните си и белетристични качества от „горското писмо“, предназначено за печата...

Възникнали като резултат от непосредствени впечатления, Смирненски не скрива „документираността“, истинността им и по време и място, и по събития и персонаж, като ги доближава до репортажа и пътеписа. В същото време поетичните и пластични описания, динамичните и живи диалози, преживяванията и настроенията, по-далечните психологически и идейни обобщения им придават облика на творби, в които конкретните факти, лица и събития са станали психологически и художествени компоненти на едно пълноценно художествено изobraжение.

Заглавието „Пожар в Рила“ Смирненски придружава с означаване на мястото — „с. Радуил, 13 август 1922 г.“ С това той действително е показал кога е написано това „горско писмо“. Но и цялото повествование се изгражда на известния пожар в Рила, станал през лятото на 1922 г., в гасенето на който сам поетът участва. Чувства се все повече и повече укрепващото перо на белетриста-художник, който избира най-значителното от впечатленията си, търси вътрешния им смисъл, изнася на преден план характерните и най-много говорещи детайли, като освобождава картината и описанието от излишното, намира оригиналните черти и жестове на онези, с които е тръгнал към запалената гора. Личи и стремежът да обективира повествованието, да затуля личното си присъствие.

С много изразителни сравнения, икономични, но пластични и много съдържателни са описанията и на Марица, която „скача от камък на камък, буйна, неукротима и весела“, и на самия пожар, който поглъща всичко в своите „огнени прегръдки“, за да останат само изгорели стъбла, които „стърчат като черни ръце, протегнати в закана към небето“. Съвсем кратките реплики, жестове или няколко весели епизода от странстванията на Шаламана са също така достатъчни, за да оживее в читателското въображение и този пестеливо шрихиран образ. Не са забравени и изобличителните елементи, вмъкнати находчиво и фино — и за „най-демократичния владетел“ Борис III, и за „майката-държава“, която дава горите на... капиталистите, и за блока — радуилските говеда, — който иде на помощ... Те пък носят фейлетонното оцветяване на повествованието.

Като че ли белетристичното дарование на Смирненски получава най-висок художествен синтез в „горското писмо“ „Куртова поляна“, създадено месец по-късно, септември 1922 г., но излязло, както вече се каза, две седмици след неговата смърт — 4 юли 1923 г. Тук са осъществени изненадващи преливания от изобразителната, живописната стихия към лирично-поетичното възприемане на света, от поетичната легенда и смелите асоциации към лекия хумор и острите поразяващи, но... артистично отправени удари срещу Фердинанд и буржоазията, земеделското правителство и буржоазните лидери...

Хладна предесенна вечер. Гората свири. Сякаш златна ябълка от приказките, слънцето гори между боровете. Тъмносини сенки, преплетени с плахи слънчеви летна, лежат по гъстия мъх, приличен на зелено калифе. Места звучно румоли, подскача палава и весела като влюбено момиче, спуска тантели от бяла пяна в зеленикавите вировете и стихва. А в тишината плесне по повърхността някоя пъстърва, подскочила за мушица, и като стрела се плъзне из камъните. От бор на бор черната сянка на прилепа тъче невидими платна.

Нарисуваната с такова богатство на цветове и настроения, с такова неограничено отлитане на въображението, с толкова уловени скрити шумове и движения (като у Ботев — „Гората свири“...) тази вечерна картина може да бъде идеал за всеки утвърден белетрист... А възторга си от хубавата, „действително

хубава“ Куртова поляна Смирненски допълва с легендата за Орфей и вълшебните звуци на неговата флейта, които събирали всички зверове. . . И това е изразено с шест „брилянтни“ строфи, които завършват

Вълшебната флейта лелее
мистичната сънна гора,
докато се изток залез
от огнено-златна зора.

Разбягват се мечки, глигани
и вълци, и диви кози,
но вред с възторзи пролени,
блестят по тревата сълзи.

Магьосник музикант бил Орфей. Разплаквал и вълци, и мечки, и сърни, и глигани. Впрочем глиганите съвсем ги нямало. Аз забравих, че са били из вилите на Чамкория, в Лъджене, Варна и пр. на курорт. Или пък пишели уводни статии, настанени в редакцията на „Мир“ („Куртова поляна“).

Магьосник художник е бил и. . . Смирненски. С хайневска находчивост, художествена мярка и блестящ поетичен стил той повежда читателя, за да го потопи и в красотата на Родопите, и в. . . политическата столична атмосфера — с най-близките факти и събития, и с по-големите и дълбоки идейно-социални проблеми. Започнал по най-естествен и непринуден начин диалога с помаците. Смирненски го „натоварва“ подобно на Ботев и Кирков със съвсем актуален политически „пълнеж“, изразен леко иронично или остро изобличително, директно или с намек. Например магарето, което гледа плачливо, „натоварено сякаш с репарационни задължения“, или гражданската „съзнателност“ на помаците, които „под конвой“ и с правителствената „бюлетина“ слизат от колибите „да упражнят осветените от конституцията свободи и изборни права“. . . Не пропуска да вмъкне в собствената си реч и за „държавата-майка“ и нейните. . . грижи за учителите, и за министъра на „юбилеите“ (на просветата), и за нуждата от „по-дебели дъски за мозъчните конструкции на някои наши министри“. . .

Прозаичните работи на Смирненски, родени от рилските му впечатления, и по-специално „Пожар в Рила“ и „Куртова поляна“, чертаят по недвусмислен и убедителен начин възходящия, но. . . незавършен път към голямата проза и изключителното белетристично майсторство.